

A, Á

ÁHOM

A thai nyelvek közé tartozó nyelv, amelynek beszélői a kínai Yunnan tartomány vidékéről a Kr. u. első századokban érkeztek Indokínába és Felső-Burmába, majd Asszámot hódították meg és uralták a XIII. századtól 1838-ig, a brit uralom kezdetéig. Hatalmuk csúcsát Rudra Szingh király uralkodása (1696–1714) alatt érték el. Az áhomok évszázadokon át buddhisták voltak, majd a hindu asszámi társadalomba harcosként tagozódtak be. Nyelvüket – amelynek indiai mintára, indiai eredetű írással, jelentős irodalma is volt – a XVIII. századtól kiszorította az újind asszámi nyelv. Az áhomot a thai nyelvek ún. délnyugati ágába szokás besorolni, közeli rokonai például a san és a lü nyelv.

AKKÁD, ASSZÍR-BABILÓNI, ASSZÍR-BABILÓNIAI

Az afroázsiai nyelvcsaládba, a sémi nyelvek keleti ágához tartozó, az ókori Mezopotámiában (a mai Irakban) beszélt nyelv. Az akkádok nevüket Akkád városáról (Agade, Akkade) kapták, amelyet Kr. e. 2400 körül Sarrukín alapított. Az agadei (akkád) dinasztia birodalma kb. Kr. e. 2255-ig állt fenn. Ezt követően a politikai hatalom a terjeszkedő dél-mezopotámiai városállamok (→ sumerek), később Asszíria, majd Babilónia kezébe került.

Az akkád a legkorábbi ismert sémi nyelv. Ékírásos nyelvemlékei a Kr. e. III. évezred közepétől a Kr. u. I. századig terjednek. Az akkádot a Kr. e. XXIV–XX. századra datálható szövegek nyelvjárási képviselik: agadei, Dijála-völgyi, kisi, protoasszír. Nem állapítható meg, hogy pontosan milyen származási kapcsolatban van az óakkád nyelv változataival a Kr. e. II. évezredtől kezdve kialakult két nagy akkád nyelvjárás: a babilóni és az asszír. A Mezopotámia középső és déli részein beszélt babilóninak négy korszakát szokás megkülönböztetni: óbabilóni (Kr. e. XX–XVI. század), középbabilóni (Kr. e. XV–XI. század), újbabilóni (Kr. e. X–VII. század), későbabilóni (Kr. e. VI. századtól). Az északi részeken beszélt

asszír szövegelemlekeit három korszakra osztják: óasszír (Kr. e. XIX–XVII. század), középasszír (Kr. e. XVI–XI. század), újasszír (Kr. e. X–VII. század). A Kr. e. II. évezred közepétől kezdve az irodalom nyelvén a sztenderd babilóni nevű nyelvváltozat vált, s az asszír királyok feliratait is ezen írták. Története során az akkád számos nyelvvel került kapcsolatba (például → amorita, → hurri, kassu, arámi), amelyek valamennyien hatással voltak rá (különösen szókincsére), de a legnagyobb hatást a Dél-Mezopotámiában évszázadokon keresztül egyidejűleg beszélt sumer gyakorolta az akkádra, és viszont. Egyiptomból származó nyelvmelékek is bizonyítják, hogy az akkád egy ideig a közel-keleti diplomácia nyelve volt.

Az akkád magánhangzórendszerét a rövid, illetve hosszú *a*, *u*, *i*, *e* fonémák alkotják. A magánhangzók hosszúságának jelentésmegkülönböztető szerepe van (például *šarratum* 'királynő', *šarrātum* 'királynők', *-t-* a nőnem jele). Az akkád nyelv kb. 18 (az óbabilóni még több) magánhangzót ismer és két félmagánhangzót (*w*, *j*). A főneveknek két nyelvtani neme van, a nőnemű főnevek esetvégződése előtt egyes számban *-t-* vagy *-a/-et-* infixum (töbéli toldalék) található. A számok közül a duális (kettős szám) a fiatalabb nyelvjáráásokban ritka. A főnév ragozása a *šarrum* 'király' szón példázva:

	egyes szám	duális	többes szám
alanyeset	<i>šarrum</i>	<i>šarrān</i>	<i>šarrū</i>
birtokos eset	<i>šarrim</i>	<i>šarrīn</i>	<i>šarrī</i>
tárgyeset	<i>šarram</i>	<i>šarrīn</i>	<i>šarrī</i>

A főnevek és melléknevek egyes számú, illetve a melléknevek többes számú ragjainak *-m* végződése (mimáció, például *šarrum* 'király', *bēlētīm rabiātīm* 'nagy úrnők'), valamint a duális ragok *-n* végződése (nunáció, például *šārran*, *šarrīn*) az óbabilóni és óasszír nyelvjáráásokban legtöbbször lekopik. Az akkád tőszámnevek: *ištēnu* '1', *še/inā* '2', *šalāšu* '3', *erbū* '4', *hamšu* '5', *ši/eššu* '6', *sebū* '7', *samānū* '8', *tišū* '9', *ešu* '10', *lim* '1000'.

Az akkádra jellemző alapszórend az alany–tárgy–ige (SOV), amely ugyancsak jellemző a nem genetikailag, hanem areálisan közeli sumerre, s nem különösebben jellemző a rokon sémi nyelvekre.

ALÁN

Az indoeurópai nyelvcsalád indoiráni ágába, az iráni nyelvek közé tartozó, a középkorban kihalt nyelv. Az alánokat már a Kr. e. I. században említik a források: nyugaton a római Flavius Iosephus és Lucanus, keleten a kínai Hou Hanshu krónika. Ekkor a Kaszpi-tenger, a Dnyeper és a Kaukázus északi része között éltek. Problémát jelent a történetírásban az alánoknak a velük rokon →szarmatáktól, →szkítáktól, ászoktól vagy ásziktól (az oszétok és →jászok elődeitől) való elkülönítése. Az aorszokat viszont egyértelműen az alánok közé szokás sorolni. Az alánok laza törzsszövetsége egy ideig hatalmában tartotta egész Kelet-Európát, de olyan birodalmat, mint a →hunok, nem tudtak létrehozni.

A Kárpát-medencébe két hullámban érkeztek. Első csoportjuk a III. század elején Szabolcs déli részén, a Berettyó vidékén telepedett le, majd a →vandálokkal együtt nyugatabbra vándorolt. A második csoport a III. század második felében a hunok elöl a Felső-Tisza vidékére és a Szamos völgyébe menekült. A keleten maradt alánokat a hunok győzték le 350 körül, s ettől fogva a hun seregekben alán segédcsoportok is harcoltak. A Hun Birodalom összeomlása után az alánokat az osztrogótokkal, illetve a vandálokkal együtt Aëtius az V. század elején Galliába és az Ibériai-félszigetre telepítette. Innen Észak-Afrikába vándoroltak, ahol részt vettek a vandál állam megalapításában. Népességük másik része a Kaukázus északi vidékén, a Krím félszigeten, a Don torkolatvidékén és a Volga alsó folyása mentén élt. A mai oszétokat a kaukázusi alánok leszármazottainak szokás tartani. Az V. századtól Bizánc katonai szolgálatában álltak. A népvándorlás hullámai következtében fokozatosan eltörökösödött alán törzsek összlétszámát egymillió főre becsülik. Jelentős szerepet játszottak Kelet-Európa népeinek kialakulásában, kulturális hatásuk meghatározó volt a velük kapcsolatban álló népekre, így a magyarság elődeire is.

Az alánok nyelvi nyomot viszonylag keveset hagytak. Például helynévben a Krím félsziget egy része a középkorban az *Alania* nevet viselte, Ibériában egyes feltételezések szerint *Katalónia* 'Gót Alánia'. Az alán törzsek arisztokráciája betelepült a Fekete-tenger északi partvidékén fekvő görög városokba, ott hellenizálódott, és

nevei megjelentek a görög feliratokon. Így a Don torkolatánál fekvő Tanaisz város névanyaga azt bizonyítja, hogy itt, a Don vidékén az alánok Dúlatá nevű törzse élt, s e törzs fejének, Dulának a lányait vette feleségül a magyar–hun monda szerint Hunor és Magor. A Don folyó, de talán a *Dnyeper* és *Dnyeszter* nevei is alán eredetűek. (Egykori elhelyezkedésük megállapítása, a forrásokban szereplő nevek azonosítása a mai folyókkal problematikus.) Az alán nyelv fejlődése során létrejött egy, a beszélt nyelvjárásoktól különböző, de az egész alán nyelvterületen használt orális irodalmi nyelv, amelyen gazdag hősi epika, az elsősorban az oszétban élő Nart-eposzok keletkeztek. A magyarban az alán jövevényszavak korai rétegébe tartozik a *bűz* (eredeti jelentése 'illat'), *fizet*, *nemez*. Ezt követő jövevényszóréteget képvisel az *asszony* (eredeti jelentése 'úrnő'), *gazdag*, *híd*, *verem*, továbbá a *vért*, *egész*, *üveg*. Az alánoktól néhány összefüggő nyelvmélt is fennmaradt. A Kaukázusból a görög betűkkel írt zelencsuki sírfelirat (X–XI. század), a Krímből a Tzetzesz bizánci író (XII. század) által feljegyzett két sor alán szöveg.

ALBÁN, AGVAN

A kaukázusi Albániában beszélt, valószínűleg a kaukázusi, azon belül a dagesztáni nyelvek közé tartozó nyelv. Írása nagy hasonlóságot mutat a grúz és az örmény írással. A Kaukázustól délkeletre fekvő Albánia a Kr. e. I. századtól létezett. Alattvalói a IV. században tértek keresztény hitre. Az albán írást az örmény hagyomány szerint Meszrop Mastoc, az örmény ábécé megalkotója szerkesztette Kr. u. 430 körül az albán Benjamin segítségével, eredetileg a gargar törzs „torokhangokban bővelkedő nyelve” számára. Albánia pusztulása (X. század) után a nyelvvel együtt az albán írás is feledésbe merült, máig megfejtetlen. 1866 óta előkerült szórványemlékei közül legfontosabb az az 52 betűs ábécé, amelyet I. V. Abuladze grúz tudós talált 1937-ben egy XV. századi örmény kéziratban.

Egyelőre tisztázatlan, hogy az albán mely – esetleg ma is élő – kaukázusi nép és nyelv elődje vagy rokona lehetett. Felvetődött, hogy az udié. Az udi azonban Azerbajdzsánban (és Grúziában) kb. 3000 beszélővel rendelkező dagesztáni nyelv, és a nép sorsát az ókorig (Hérodotosz, Sztrabón stb.) vissza lehet kísérni.